

טולקין: בלשן וסופר

תמליל¹ הרצאה לכנס "אבק כוכבים" 2004 (www.starbase972.com/stardust).
מאת יהודה רונן <sandman[strudel]cs.huji.ac.il>.
משוחרר תחת רשיון ה-GNU FDL².

תודה לשירלי לירון, רוני רוחקין וגבריאל בן-הרוש חסון על ההקשבה ועל ההערות.

תקציר ההרצאה:

בבסיסה של היצירה הספרותית של טולקין עומדת אהבתו העמוקה לשפה, הניבטת מכל פן של היצירה. אהבתו זו באה לידי ביטוי לא רק ברגישותו לדקויות שבשפה האנגלית, אלא בעיקר ביצירת מארג-לשוני כביר שמשתלב היטב במיתולוגיה שלו, ושזו האחרונה משתלבת היטב בו. בהרצאה יואר הקשר שבין שני צדי השלם – הסיפור והשפה – לאור דוגמאות מספריו של טולקין.

שלום.

בשעה הקרובה אעביר לכם הרצאה על טולקין כסופר שהוא בלשן וכבלשן שהוא סופר. אנסה לגעת מעט בטולקין האיש ובתפיסותיו. שאלות והערות – בסוף, אבל אם יש לכם שאלה או הערה שתעניין את השאר, כמוכן שאתם מוזמנים לשאול גם באמצע.

מהו שר הטבעות? אפתח דווקא בשאלה אליכם: מהו שר הטבעות? נפונה אל אנשים בקהל ופו-סל תשובות צפויות. שר הטבעות הוא מילים. כן, בעיקרו-של-דבר, שר הטבעות הוא אוסף של מילים. העולם המוכר לכולנו משר הטבעות – הדמויות, המקומות והעלילה – נרקם כולו בתודעתם של הקוראים בזמן הקריאה ונוצר שם, בתודעה. ארדא קיימת, בדמיונו של כל אחד מאיתנו. אם כך, מילים יכולות לברוא מציאות, וזוהי, בטרמינולוגיה שקבע טולקין בספרו "עץ ועלה", בריאה משנית.

מרכזיות השפה באופן טבעי, טולקין ברא את בריאתו המשנית בדמותו הוא. הדברים החשובים

¹ זהו לא תמליל מלא: חלק מהדברים שנאמרו בהרצאה לא נכתבו, ונוספו בו-במקום, ולא כל הדברים שנכתבו נאמרו.

² <http://www.gnu.org/copyleft/fdl.html>
http://he.wikipedia.org/wiki/GNU_FDL

הנוסח המקורי:
תרגום לא משפטי ולא מחייב לעברית:

בעולמו – ארדא – הם הדברים החשובים לטולקין האיש. בין אהבותיו של טול-קין שלובשות צורה ברורה בשר הטבעות ניתן למנות את אהבת-החיים הפשוטה והטובה של ההוביטים הכפריים וה"אנגליים"-מאוד, על ארוחותיהם ועשבי-המקטרת שלהם, וכן את חיבתו לסיפורים ולאגדות מהעבר. אך אהבתו הגדולה ביותר היא זו לשפה.

טולקין, מלבד היותו סופר, היה בלשן - מדען העוסק בחקר השפה, בלינגוויסטיקה. למעשה, זה היה המקצוע שלו. הוא התמחה בלשון האנגלית, ביחוד בזו העתיקה (Old English), הקרויה גם "אנגלו-סאכסונית" ובזו והתיכונה (Middle English). את הפרופסורה שלו קיבל בשנת 1924 באוניברסיטת Leeds שבאנגליה. שם כיהן כשנה, עד שעבר לגור באוקספורד. באוניברסיטת אוקספורד כיהן כפרופסור לאנגלו-סאכסונית במשך עשרים וארבע השנים שבאו לאחר מכן, ובשנת '45 קיבל את קתדרת מרטון ללשון ולספרות אנגלית, גם כן באוקספורד. בשנת '59 פרש מהמשרה.

טולקין
כבלשן

אגב, בתחילת הקריירה האקדמית של טולקין, הוא עבד בצוות של "מילון אוקספורד לאנגלית", ה-OED המפורסם. בעיקר על ערכים באות W. בדעיבד, אמר על התקופה הזו: "למדתי בשנתיים אלו יותר מאשר למדתי בשנתיים כלשהן בחיי". עברו השנים, ובמהדורות מאוחרות יותר של המילון טולקין השפיע בדרך שונה לגמרי: נוספו המילים Hobbit (בהתייחסות עם טולקין), Orc ו-Mathom, וכן המילה Mithril. Mathom ו-Orc הן למעשה החיאה של מילים באנגלית עתיקה: *orc* הוא סוג של שד, ו-*maðm* הוא דבר יקר-ערך, אוצר.

טולקין
וה-OED

ואם במילונים, ספרי-מילים, עסקינן... אצל טולקין למילים יש עוצמה. ארו, האל הראשי, בורא את העולם באמצעות מילה: Eä "יהי". המוטיב של מילים הנושאות עוצמה מתבטא אצל טולקין פעמים רבות מאוד. אזכיר כמה מקרים בולטים:

כוחן של
המילים

• קסמי האש של גאנדאלף נגד הזאבים והלחשים בהם הוא מנסה לפתוח את השער המערבי של מוריה. שניהם, אגב, נאמרים בלשון הסינדארין של בני-הלילית, אותה פיתח טולקין.

• גם פרודו וגם סאם, במצוקותיהם, זועקים "אה אלברת", ונושעים.

• ה"טאבו" שקיים כנגד הגיית שמו של סאורון, והסתפקות ב"השר האפל" או "האויב", בדומה ל-Voldemort בסדרת "הארי פוטר".

• קולו של סארומן.

• פלאגונד מתמודד ב"שירי עוצמה" עם סאורון.

• קסם השינה של לותיאן שהוטל באמצעות מילים בשיר.

- כמו למילות-קסם, גם לקללות הנאמרות בעולמו של טולקין יש השפעה. המפורסמות ביותר הן קללת אנשי הגבעות בה קילל איסילדור את מפירי הברית, והקללה של מים (Mîm) הגמד את אוצר הזהב.
- בני-הלילית הם אשפי הדיבור והשימוש בשפה. יכולתו הרטורית של פיאנור היא עצומה — הוא מצליח "לכשף" את הנולדור באמצעות מילים בלבד. מסופר שלמלקור, כשהתהלך בין בני-הלילית בואלינור, היתה שליטה יוצאת דופן בקווינה, הלשון בה דיברו בני-הלילית שם, יכולת שהילכה עליהם קסם.
- גאנדאלף בשיחתו עם פרודו במעון-באג בפרק "צללי העבר", מסרב להגות את הכיתוב שעל הטבעת בלשון השחורה של מורדור, בה השתמש השר האפל סאורון כשיצר את האחת. כאשר לבסוף הוא הוגה את אותן מילים במועצה של אלרונד, ההשפעה על הסביבה מיידית ומטילת מורא. אקריא את הקטע הרלוונטי, בתרגומה של רות לבנית³:

אש נאזג דורבאטולוק, אש נאזג גימבאטול, אש נאזג תראקאטולוק
אג בורזום-אישי קרימפאטול.

[Ash nazg durbatulûk, ash nazg gimbatul, ash nazg thrakatulûk, agh burzum-ishi krimpatul.]

מדהים היה השינוי בקולו של הקוסם. לפתע היה מפיל-אימה, אדיר-כוח, קשה כצור. לרגע דומה כי צל העיב את פני השמש במרום וחושך ירד על האכסדרה. הכל נרעדו, ובני-לילית אטמו את אוזניהם.

"מעולם לא העז איש להשמיע לשון זו באימלאדריס, גאנדאלף האפור," אמר אלרונד אחר שחלף הצל והנאספים חזרו-נשמו.

"לו נקווה שלעולם לא תושמע עוד," השיב גאנדאלף. "ואף-על-פי-כן לא אבקש מחילה ממך, אדוני אלרונד. כי למען לא תישמע לשון זו בקרוב בכל פינה מפינות המערב ראוי להסיר כל ספק, ויידעו הכל כי חפץ זה הוא אמנם, כעדות חכמים, מטמונו של האויב שספג את כל רשתתו, וכוח-קדומים גלום בו. מתוך השנים השחורות עולות המלים ששמעו חרשי-הברזל של ארגיון, ואז ידעו כי אכן בגדו בהם בגד:

טבעת למשל במ ולאחרם, טבעת למשוך במ,
לקשרם אל ממלכת מורדור בה הצל לא נרדם.

³(שר הטבעות: חבורת הטבעת, עמ' 264-265. בתרגומה של רות לבנית. תרגום השירים: אוריאל אופק)

מלחמה בין לשונות

מלבד זה שהמילים השחורות, בקולו של גאנדאלף, גרמו לשינוי פיסית כמעט על הסביבה והשומעים, יש בקטע רובד נוסף. גאנדאלף לא אומר "כי למען לא יכבוש לו האויב את המערב כולו", אלא "כי למען לא תישמע לשון זו בקרוב בכל פינה מפינות המערב". אצל טולקין, הניסוח הזה הוא לא רק כלי להעצמת הדיאלוג. הניסוח הזה הוא תוצאה של תפיסתו של טולקין את שר הטבעות, כמלחמה בין לשונות, ולא רק מלחמה בין כוחות ה"טוב" ולבין כוחות ה"רע". בהמשך אחזור לנקודה זו של הצגת התהליכים ה"היסטוריים" בשר הטבעות כשינויים לשוניים.

"אקטואליה" — מל-חמות לשוניות

מלחמות לשוניות מתרחשות גם בעולם האמיתי. זו המפורסמת ביותר כיום היא זו המתרחשת חבל Quebec שבקנדה. גם כאן התרחשה מלחמה לשונית לא קטנה, אבל בה לא "טוב" או "רע" כמו בארץ התיכונה. זוהי "מלחמת העברית", בה התמודדו דו העברית, היידיש ושפות נוספות מי תהיה זו בה ידברו במקום. הנהגת הישוב, בדומה אולי לתינגול או יותר לאר-אדונאכור, קבעה את החלטתה בנחרצות...

כוח של המילים במיתוס

טוב. אז ראינו קודם קודם שחלק מכוחה של הטבעת גלום במילים החרוטות עליה בלשון השחורה, מעין כוח-כשף הטמון במילים. גישה זו, הרואה במילה ישות בעלת כוח מאגי, מקובלת בתרבויות רבות. היא עומדת במרכזם של מיתוסים וסיפורים רבים. המקרה המפורסם ביותר הוא, כמובן, סיפור הבריאה היודו-נוצרי, בו בורא האל את העולם במאמר: "יהי!". ברור שזהו "מקור ההשראה" הראשי ל-Eä הטולקיןאי, מילה הנושאת משמעות זהה. גם לשמות יש עוצמה במיתוסים: שם האל ביהדות הוא יסוד מקודש ורב-עוצמה, העטוף במיסתורין מאגי. באגדות-עם וסיפורי-פיות יש לשמות ולמילים מקום מכובד: אם אלו מילות-קסם, השם Rumpelstilzchen, הוא עוץ-לי-גוץ-לי, או הפתק עליו רשום שם האל ב"הגולם מפראג".

המילים כבוראות משניות

כמו שאמרתי קודם, למילים יש כוח ליצור מציאות. בתחילת ההרצאה שאלתי "מהו שר הטבעות?" ותשובתי היתה "מילים". כשאדם מספר סיפור לאדם אחר, או מתאר לו דבר-מה, הוא יוצר בתודעתו של השומע עולם ובו הנאמר לובש צורה. איפה עובר הגבול בין העולם ה"ממשי", הרגיל, אותו אנו תופסים בחושים, לבין העולם האלטרנאטיבי אותו אנחנו מדמיינים? בהערת-אגב, אזכיר את מחשבה של דמות בשם וינסטון בספר "1984" של אורוול: "אם הוא יחשוב שהוא מתעופף מעל לרצפה, ואם בה בשעה אחשוב גם אני שאני רואה אותו מתעופף, הרי כך אירע". על היסוד הקמאי שביחוס כוח מיתי-מאגי למילה המדוברת כותב טולקין בספרו "עץ ועלה"⁴. אקריא את החלקים הרלוונטיים, ואסביר:

(טולקין מסביר על היכולת לתת תואר לעצמים כיכולת מיתית-כמעט).
הרוח העוטה בשר, הלשון והסיפור הופיעו במקביל בעולמנו. המחשבה

⁴עץ ועלה: על סיפורי פיות, עמ' 34-35. בתרגומה של מיכל אלפון, הוצאת "זמורה ביתן".
בשינויים מעטים

האנושית, המבורכת בכוחות ההכללה וההפשטה, לא רק שהיא רואה דשא ירוק, אלא רואה גם שהוא ירוק בנוסף על היותו דשא. ברם איזה הוד, איזה גירוי, מצאה הרוח כאשר הגתה את שם-התואר: אין כישוף או לחש-קסם בממלכת הפיות שיעלה עליו. ואין בכך פלא: ניתן לומר שלחשים כאלה אינם אלא פן נוסף של שמות-התואר, חלק-דיבר בת-חביר המיתני. (הכוונה היא שבעצם היכולת לתאר עצם, אנו משנים אותו ברובד מסויים: לוקחים טבעת סתם, מוסיפים לה את התואר "קסומה", והופכים אותה לטבעת קסומה. במאמר בלבד שינינו את האובייקט!). הרוח שהגתה את קל, כבד, אפור, זהוב, דומם, שוטף, הגתה גם כישוף שיעשה דברים כבדים לקלים ומעופפים, יהפוך עופרת אפורה לזהב זהוב, ואת הסלע הדומם למים שוטפים. אם היה בכוחה לחשוב על הראשון, הרי שידעה להגות גם את השני; מטבע הדברים, עשתה את שניהם.

כאשר בידנו לטול את הירוק מן הדשא, את הכחול מן הרקיע ואת האדום מן הדם, כבר מפעמים בנו כוחותיו של המכשף - במישור אחד; ומתעוררת בנו תשוקה להפעיל את הכוחות הללו בעולם החיצוני. [...] ב'פנטזיה' שכזו, כפי שנהוג לומר, נוצרת צורה חדשה; ממלכת-הפיות נפתחת; האדם הופך לבורא מדרגה שניה".

בריאה מדרגה שניה
המושגים בורא מדרגה שניה ובריאה משנית הם מושגים מרכזיים בתפיסתו של טולקין את עצמו כיוצר. הם אולי זרים למי שלא קרא את "עץ ועלה" או את "המכתבים של ג'.ר.ר. טולקין", אבל אני מניח שהם מסבירים את עצמם. טולקין בהיותו קתולי אדוק, לא היה יכול להיות בורא מדרגה ראשונה, שכן המקום הזה שמור לאחד. עם זאת, הוא רואה את עצמו כבורא מדרגה שניה במלוא כובד המשמעות. מבחינה מסויימת, הוא "סגן של אלוהים". שר הטבעות, וארדא בכלל, בשביל טולקין, הם יותר מסתם סיפור. הרבה יותר.

הווצרות המיתולוגיה של טול-
קין
כמו הבורא הראשי בספר בראשית, גם טולקין הבורא המשני משתמש במילים על-מנת לברוא. בחיבור מאיר-עיניים בשם A Secret Vice, בו טולקין מסביר על "החטא הסודי שלו" - המצאת שפות, הוא כותב⁵:

"יצירה של שפה ושל מיתולוגיה הם תהליכים שלובים. המבנה הלשוני יביא להולדתה של מיתולוגיה".

ואכן, לידתה של המיתולוגיה הטולקינאית כרוכה בשפות שפיתח טולקין, החל מנערותו ועד לימיו האחרונים. כל מי שפיתח שפה מלאכותית או ניסה לכתוב סיפור דמיוני מכיר את ההרגשה:

⁵The Monsters and the Critics and Other Essays: A Secret Vice. תרגום: עדי גלבוט.
<http://demo.ort.org.il/clickit2/files/forums/766496056/778727358.zip>

שפה זקוקה לסיפור

- שפות זקוקות לסיפור כדי שתהינה שלמות. כשמפתחים שפה, תמיד יש צורך להתאים אותה לאנשים שידברו בה. לעץ דובדבן ביפנית, לכבוד בקלינגונית ולכוכבים אצל בני-הלילית יש הילה שונה לגמרי מזו העוטפת את אותן מילים ממש בעברית. המצאנו מילה חדשה: מהי המשמעות שלה? מהו ההקשר התרבותי וההיסטורי בו היא נרקחה, המקנה לה נופך נוסף של משמעות, כמו שהזכרנו קודם לגבי היפנים, הקלינגונים ובני-הלילית? מה באמת חושבים הדוברים בשפה כאשר הם משתמשים במילה? בשביל לענות על כל השאלות האלה צריך ליצור סיפור בתוכו "תחיה" השפה. כזו שיתן משמעות למילים. מה שאמרתי נכון, כל עוד לשפה שאנחנו מפתחים אין מטרה מוגדרת של שימוש בה ככלי בלבד: שפות כמו אספרנטו או שפת הסימנים לא זקוקות למיתוס, לסיפור, שיעטוף אותן, שכן הן חיות בעולם הרגיל, המהווה עבורן את המסגרת. לעומת זאת, שפות כמו הקלינגונית או השפות של טולקין זקוקות לסיפור-מסגרת על-מנת שתהינה שלמות.

אם כך, שפה זקוקה לסיפור, לעולם-מסגרת, על מנת שתהיה לה משמעות. צורך מקביל קיים גם בכיוון ההפוך:

סיפור זקוק לשפה

- כשמחברים סיפור דמיוני, באופן טבעי יופיעו בו דברים שלא קיימים כפשוטם בעולם הרגיל ובחיי היום-יום: אם אלו דרקונים, הוביטים, פלנטות מיושבות בחיזורים, או אורח חיים השונה באופן קיצוני מזה אותו אנחנו מכירים. כמוכן שיש צורך להגדיר את אותם מושגים חדשים, במסגרת הסיפור, ולתת להם שם. כדי לספר סיפור דמיוני, אנו זקוקים לשפה שתתאים לו. ב"חולית" הרברט השתמש בשפה הערבית כדי לתת את הרקע התרבותי המתאים לאראקיס, אבל לא תמיד קיימת שפה אנושית שתתאים לעולם בו מתרחש הסיפור. גישה נאיבית-משהו לפתרון הבעיה היא המצאה סתמית של שמות: הבולנשבים הגיעו לקארנדאמור בשנת 572 להקמתה של רימאט-בורוש. יופי... כמוכן שזו גישה לגיטימית, ונעשה בה שימוש ברוב ספרי המדע בדיוני והפנטסיה, שבהם לשפה אין מקום מרכזי. הגישה בה נוהג טולקין מעמיקה יותר: הסיפורים שכתב קשורים בקשר הדוק עם השפות, כמו חבל המורכב משני חוטים שמלופפים זה על-גבי זה, ומהווים חבל אחד, שהוא ישות של-מה יותר מכל אחד מהחוטים בנפרד. השילוב הזה נותן נופך נוסף גם לשפות וגם לעלילה.

הבול"ט

נחזור למיתולוגיה של טולקין. האוסף המרכזי הקדום ביותר של סיפורים משל טולקין הוא "ספר הסיפורים האבודים", שעליהם, בין השאר, ידבר יאיר בהרצאה הבאה. "ספר הסיפורים האבודים", The Book of Lost Tales, מהווה את שני הכרכים הראשונים של "ההיסטוריה של הארץ התיכונה"; סדרת ספרים שהו-ציא כריסטופר טולקין, בנו של ג'ון רונלד, לאחר מותו של אביו, ובה רשימות

וטיטות של אביו עם הערות ארכניות-משהו של כריסטופר. רק כדי לסבר את האוזן לגבי היקף הכתיבה של טולקין - מדובר בשנים-עשר כרכים מלאים של טקסט שלא יצא לאור בימי-חייו. בכל מקרה, ב"ספר הסיפורים האבודים" נמ-צאות הגרסאות המוקדמות של הסיפורים והשפות של טולקין: גרסה ראשונית של מה שיתפתח לימים ל"סילמאריליאון" וגרסאות ראשוניות של השפות שפיתח - ה-Gnomish, שתפתח לימים לסינדארין, מהווה את הענף ה"קלטי" אצל טול-קין, ששואב השראה מהשפה הוולשית, וה-Qenya המוקדמת, שמהווה את הענף ששואב השראה מהשפה הפינית. מעניין לראות את השינויים ברעיונות של טולקין לגבי הסיפורים אל מול השינויים ברעיונות שלו לגבי השפות והשמות: הם תמיד באים ביחד וקשורים אחד לשני.

הכל מתחיל בשם בראיון⁶ של ה-BBC משנת '71, הראיון האחרון בחייו של טולקין, הוא אומר משפט מאוד מעניין:

"זה מקנה לי הנאה מרובה, שם טוב. תמיד כשאני כותב, אני מתחיל בשם. תן לי שם והוא יניב סיפור, לא להיפך, בדרך-כלל".

כפי שניתן לראות מהתבוננות בשמות של הדמויות אצל טולקין, השם תמיד מספר סיפור על הדמות: ל-Fëa-nor יש באמת נפש לזהבת, ל-Thin-gol היתה גלימה אפורה, ו-Elen-dil היה רע לבני-הלילית. כמובן שדבר זה קיים גם בשמות של מקומות, אבל בכך אין יחוד: כמו ש-Roch-and היא "ארץ הסוסים" ו-Ereb-or הוא "ההר הבודד", כך "חולון" קרויה על שם החולות שהיו במקום ו-Dublin היא, על-שם נהר ה-Liffey הזורם שם, Dubh-linn "האגם השחור" (והשמועות אומרות שבצדק...).

סיפורים שמתחילים משם ההוביט

אם קודם אמרנו שהדמויות אצל טולקין נולדות משם, נוספים על-כך גם שני סיפורים שהחלו את דרכם משם.

• המפורסם ביותר הוא ההוביט:

ביום קיץ אחד בשנות השלושים של המאה הקודמת, טולקין, שבשנים אלו כבר נתמנה לפרופסור לאנגלו-סאקסונית באוקספורד, ישב ובדק מחברות-בחינה - מלאכה משעממת לכל הדעות. כמה שנים לאחר מכן, הוא כותב:

"אחד הנבחנים השאיר דף ריק במחברת (וזהו הדבר הטוב ביותר שיכול לקרות לבודק). על הדף כתבתי: 'בתוך מאורה באדמה חי

6

ניתן לשמוע את הראיון ולקרוא תמליל שלו בכתובת:
http://www.daisy.freeseerve.co.uk/jrrt_int.htm

לו הוביט' (In a hole in the ground there lived a hobbit). שמות תמיד עוררו סיפור במוחי. בסופו-של-דבר החלטתי לרדת לעניין טיבם של ההוביטים. וזו היתה ההתחלה."

טולקין תהה: מיהם אותם "הוביטים" הקוראים לעצמם כך? למה הם נקראים כך? הוא "למד" להכיר את ההוביטים, ו"גילה" שמקור שמם הוא ב-*hol byldan* באנגלית עתיקה. *hol* הוא חור, מאורה, כמו באנגלית מודרנית, ו-*bylda* הוא בונה, כמו *build*. טוב, אז יש לנו אנשים שבונים מאורות. למה? כי הם גרים בהן. אילו אנשים יגורו במאורות, ולמה דווקא במאורות? איך הם נראים, ואיך נראות המאורות שלהם? משאלות כאלו צמח "ההוביט", ובאמת ניתן לראות שבמובן מסויים תחילת הפרק הראשון ב"ההוביט" מהווה בעצם מין "מחקר" שטולקין עשה, במרחבי הדמיון, על טיבם של ההוביטים. בשנת 1937 פורסם "ההוביט", ובילבו באגניס ההוביט בא לעולם. בא לעולם משם שעלה במוחו של טולקין כמה שנים לפני כן.

דווקא בהקשר הבלשני, כדאי להזכיר עובדה מפתיעה. חלק מהשמות של הדמויות אצל טולקין מקורם בשמות מהסאגות הנורדיות, עליהן דיבר עמ-נואל לוטס אתמול. הקשיבו היטב לקטע⁷ הבא מה-Prose Edda האיסלאני-די, חלק גדול מהשמות בו יהיו מוכרים: אלו שמות של גמדים, בעיקר הג-מדים מ"ההוביט". השמטתי כמה מהשמות שטולקין לא שאל - הם פשוט לא רלוונטיים.

וה-sibyl מונה את שמותיהם, של הגמדים נמונה את השמות הרלוונ-טיים על האצבעות:

Nýl, ... , Althjóf, Dvalin, Nár, Náin, Niping, Dáin, Bifur, Báfur, Bömbör, Nori, [Óri], Ónar, Óin, Mjöðvitnir, Vig and Gandalf [yes, Gandalf], Vindalf, Thorin, Fili, Kili, Fundin, Vali, Thrór, Thróin, ... , Ráðsvið..

אלו גמדים החיים על פני האדמה, ואלו הבאים חיים בסלע:

Draupnir, ... , Hleðjólfr, Glóin, Dóri, Óri, Dúf, ... , Svíar

7

(מה-Gylfaginning שב-Snorra Edda, מאת Snorri Sturluson). תרגומים לאנגלית:

<http://www.northvegr.org/lore/prose>

<http://www.northvegr.org/lore/prose2>

בהמשך, מוזכר גמד בשם *Eikinskjaldi*, שהתגלגל אצל טולקין אל Thorin Oakenshield, תורין "תריסלון" בעברית. *eikin* הוא "של אלון", ו-*skjaldi* הוא shield "מגן, תריס". גם Durin מוזכר באותה "אדה".

• ספר אחר, פחות ידוע, שהחל בשם הוא Farmer Giles of Ham, שתורגם לעברית כ"האיכר גילס מפרזון" בשנת '68. התרגום המקורי נדיר מאוד היום, ובימים אלו ממש יוצא לאור תרגום חדש. כמו "ההוביט", גם Farmer Giles of Ham הוא ספר ילדים. עלילת הסיפור לא רלוונטית כל-כך לנושא ההרצאה, ולכן לא ארחיב עליה. מה שכן נוגע לעניינינו הוא השם Worming Hall. זהו שם של מקום אמיתי שקיים באנגליה, פירושו, מילולית, הוא "אולם הדרקון" או "היכל הדרקון". באנגלית ארכאית, worm הוא גם "דרקון", ביחוד אלו שאינם מכונפים. hall הוא "אולם", כמוכן. טולקין נתקל בשם, ותהה על משמעותו. איזה אולם יקרא על-שם דרקון? מה לדרקון ולאולם? איך הגיע הדרקון לאולם, ולמה? כשטולקין ענה לעצמו על השאלות האלה, נולד הסיפור על אותו דרקון, וזהו הסיפור על האיכר גילס מפרזון.

Farmer
Giles of
Ham

אנקדוטה בהקשר של "שפות". כמו שטולקין עשה בשר הטבעות, גם כאן הוא הציג את עצמו כמתרגם, ולא ככותב. הוא מציג את הספר כתרגום מלטינית, כולל ההתייחסויות שיש בדרך-כלל בתרגומים כאלו אל ה-Vulgar Tongue, קרי: אנגלית.

הסיפורים במכתב⁸ 165 בקובץ "המכתבים של ג'.ר.ר. טולקין", הוא אומר את הדבר הבא על הס גוף תהליך היצירה שלו: לשפות

"הבסיס הוא היצירה הלשונית. הסיפורים נועדו לספק עולם עבור השפות, ולא להפך".

זוהי תמה חשובה מאוד: הסיפורים נועדו לספק עולם עבור השפות, ולא להפך. הבנה מלאה שלה דרושה להבנת הסיפורים והשפות כאחד. היסטורית, אם נחזור ל"ספר הסיפורים האבודים" שהזכרנו קודם, נראה שאכן כך הדבר. טולקין יצר שפות, והיה זקוק לעולם שיאכלס אותן, גוף בו תוכלנה לשכון.

בהמשך אותו מכתב טולקין ממשיך ומאיר את הקשר הזה: אסתטיקה לשונית ושרה"ט

"עבורי השם הוא נקודת המוצא והסיפור מגיע בעקבותיו... נשר- הטבעות בעבורי... הוא במידה רבה חיבור על 'אסתטיקה לשונית'".

⁸(המכתבים של ג'.ר.ר. טולקין, מכתב 165. תרגום: עדי גלבוש)

מבחינתו של טולקין, שר הטבעות הוא לא רק סיפור על תקופה מכרעת באיזה עולם דמיוני, ועל האנשים המאכלסים אותו, אלא חיבור על אסתטיקה לשונית. במבט ראשון, זו נראית אמירה תמוהה מאוד. מה לשר הטבעות ול"אסתטיקה לשונית"? כשטולקין יצר את שפות בני-הלילית, הוא ניסה להגיע לשלמות האסתטית הגבוהה ביותר. בני-הלילית של שר הטבעות הם בריות שמייצגות את הטוב וה-נעלה. לשונם של האורקים עילגת, והלשון השחורה מעוותת ודוחה. סגנון הדיבור של ההוביטים פשוט וארצי, ושל הגמדים - זעוף-משהו. - עמים מייצגים שפות, ושפות מייצגות עמים. גם אצל הדמויות אופן הדיבור מייצג את האופי שלהן: אם זה טום בומבאדיל המדבר בחרוזים ואיגיון, גאנדאלף המדבר בחידות, או גולום, שמדבר בסגנון היחודי לו. אם כן, ממש כמו בציטוט מ"המועצה של אלרונד" שה-זכרתי קודם, ההתרחשויות בשר הטבעות הן התרחשויות לשוניות לא פחות משהן התרחשויות היסטוריות. בעצם, מבחינת טולקין, זה אותו הדבר: הלשון השחורה של מורדור מוגרה, אבל גם לשון בני-הלילית לא תשמע עוד בארץ התיכונה, וה-לשון השלטת תהיה זו של בני-האדם — השר האפל מוגר, אבל בני-הלילית עוזבים את הארץ התיכונה מערבה, והארץ נותרת לאדם.

סיכום

נסכם. טולקין, בהיותו בלשן שאהב את השפה, נתן חשיבות עליונה לשפה בספר-יו. המאפיין הבולט ביותר הוא, כמובן, השמות והמילים בשפות שיצר, אך לא רק: מרכזיות השפה מתבטת גם בפנים הסיפור עצמו: למילים, לדיבור ולכתב יש חשיבות מכרעת בחלקים שונים של העלילה. מרכזיות זו של השפה מתבטת גם בתפיסתו של טולקין את ה-storytelling כבריאה משנית. השפות שיצר הולכות יד ביד עם הסיפור ולהפך, והבנה מלאה ומעמיקה של הצד האחד, תלויה בהבנה כזו של הצד השני.

אסיים במשפט יפה אותו טולקין כותב במכתב⁹ לבנו כריסטופר.

"אף אחד אינו מאמין לי כאשר אני אומר שהספר הארוך שלי הוא ניסיון ליצור עולם, שבו תוכל להתקיים שפה המתאימה בדיוק לטעמי האישי. אבל זו האמת."

וזה, ילדים, מה שקורה כשנותנים לבלשן לכתוב ספר.

תודה רבה.

נתשואות רמות מן הקהל!

⁹(המכתבים של ג'.ר.ר. טולקין, מכתב 205, עמ' 265. תרגום: עדי גלבוץ, עם שינויים שלי)